

UOT 82

**NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNDƏ ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR
("SİRLƏR XƏZİNƏSİ" ÜZRƏ)**

Ə.B.MƏMMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti
kamillik@mail.ru

Böyük Azərbaycan şairi İlyas Yusif oğlu Nizami (1941 - 2009) öz dövrünün hərtərəfli biliyə malik insanlarından idi. Nizami dünya ədəbiyyatına "Xəmsə" (Beşlik) - beş xəzinəsi ilə daxil olmuş, məşhurlaşmışdır. Nizami öz yaradıcılığına qəzəl, rübai, qəsidə, məsnəvi yazmaqla başlamış və fəaliyyətini həyatı boyu davam etdirmişdir. Onun misilsiz əsərlərində xalqın arzuları, sosial haqsızlıq, ilə yanaşı gözəl bədii təfəkkürü, etik, fəlsəfi görüşləri də geniş yer almışdır. Atalar sözləri ilk əvvəl folklardan qidalansa da sonra müdriklərin qələmində daha da cəmlənir, uyumlu səslənir. Eləcə də bir sıra alim, yazıçı, şair və müdrik insanlara məxsus cümlələr, ifadələr indi də atalar sözlərinə çevrilərək, xalq arasında işlənməkdədir. Atalar sözləri və hikmətli ifadələr həmişə həqiqətə, düzliyə, insanlığa xidmət edir, nəcib, xeyirxah fikirlər aşılayır, hamının bələdçisi olur. Nizami Gəncəvinin ölümsüz əsərləri sadəcə Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, eyni zamanda bütünlükdə dünya ədəbiyyatına böyük təsir etmişdir.

Açar sözlər: atalar sözləri, məsəllər, Nizami, Azərbaycan dili, fars dili

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı haqqında bəzi qeydlər. Ümumdünya ədəbiyyatına, mədəniyyətinə verdiyi misilsiz və nadir töhfələri ilə Nizami Gəncəvi Şərq və dünya poeziyasının ən yüksək zirvəsini fəth etmiş azsayılı dühələrdəndir. Təsadüfi deyildir ki, Nizami "Xəmsə"si bütün dünyada ən çox əlyazması olan və sonrakı dövrlərdə çox sayda nəşr olunmuş, demək olar ki, dünyanın canlı dillərinin əksəriyyətinə tərcümə edilmiş, yüzlərlə şairin nəzirə mənbəyi olmuş təkrarsız sənət əsəridir. "Xəmsə" müəllifi dahi Nizami isə öz nuru, ziyası ilə yalnız günəşlə müqayisə oluna biləcək bir şəxsiyyət, müdrik söz ustası, şair və filosofdur.

Səid Nəfisi şairin əsərlərinin neçə beytdən ibarət olması haqqında maraqlı məlumat verərək, qeyd edir ki, əsərlərindəki beytlərin sayı araşdırılaraq, məlum olmuşdur ki, deyilənlərdən daha çoxdur: "Beş kitab, ümumiyyətlə, üs-üstə 45 il ərzində (552 – 597 hicri-şəmsi / 1174-1219 miladi ilində) ərsəyə gəlmişdir. Təzkiyəçilər Nizami əsərlərindəki beytlərin sayının 28000 olduğunu qeyd

edirlər. Lakin şairin əsərlərinin əlyazma və nəşr olunmuş nüsxələrindəki beytlər düzgün sayılarsa, onların sayı 32000 beytə yaxın olur: “Sirlər xəzinəsi” - 2400 beyt; “Xosrov və Şirin” - 7700 beyt; “Leyli və Məcnuu” - 5100 beyt; “Yeddi gözəl”- 5600 beyt; “Şərəfnamə (İskəndərnəmə)”-7100 beyt; “İqbalnamə (İskəndərnəmə)”-3700 beyt; cəmi: **31600 beyt** [11, s.73].

“Xəmsə”dən başqa Nizaminin qəsidə, qəzəl, qitə və rübailərdən ibarət “Divan”ı da dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Mənbələrdə göstərilir ki, bu külliyyat da əslində **20000 beyti** əhatə etmişdir. Təəssüf ki, onun yalnız 1000 beytlik bir toplumu çap olunub xalqa çatmışdır. Nizami Gəncəvinin “Divan” adlı külliyyatı olduğu şübhəsizdir. Deməli, ümumilikdə onun qələminin məhsulu 50 min beytdən artıq olmuşdur.

Şərq müdrikliyinin kimliyi missiyasının daşıyıcısı olan atalar sözlərinin yazılı ədəbiyyata nə zaman ayaq açmasının dəqiq tarixi məlum deyil. Şərq poeziya və prozasında elə bir şair və yazar tapmaq mümkün deyil ki, əsərlərində bu janrdan bu və ya digər formada bəhrələnməmiş olsun. Digər forma dedikdə biz klassik ədəbiyyat ruhunda qidalanan şairlərin xalq yaradıcılığını bəzi hallarda nəzm üçün çox kobud görərək, onlara əruz vəzninin qəliblərinə uyğun yeni bədii don biçib yenidən xalqa qaytarmasını nəzərdə tuturuq. Klassik fars və farsdilli ədəbiyyatda poetik don biçilmiş bu formalı hikmətli ifadələrin sayı yetərincədir: Şeyx Əttar: کرم پيله خود کفن خود کند [Kerm pile xod kəfən-e xod tənəd] *İpəkqurdu özü özüənə kəfən tikər* məsəlini تن تندر کرم کفن بر بکن بهر کاری- Nizami [kəfən bər tən tənəd hər kerm-e pile] formasında; Nizami- [kari bekon bəhr-e səvab nə six besuzəd nə kəbab]- xalq deyimini میانچی چنان کن ز بهر صواب، که هم سیخ بر جا بود، هم کباب [miyançi çenan kon ze bəhr səvab; ke həm six bər ca bovəd, həm kəbab] – kimi işlədərək yazılı ədəbiyyatı zənginləşdirmişlər. Söz dühalarının böyük ustalıqla hər hansı bir xalq deyimini poetik təfəkkürün məhsulu kimi ədəbi müstəviyə gətirmələri ilə, yazılı ədəbiyyatın zənginləşməsində folklor nümunələrinin daşdığı titanik funksiyanı qeyd etdik. Yenə də Nizamidə : کند همجنس با همجنس پرواز، کبوتر با کبوتر [konəd həmcens ba həmcens pərvaz; kəbutər ba kəbutər, baz ba baz]; کسی از پیشبنی نبیند گزند [kar por kərde key bovəd doşvar] کار پر کرده کی بود دشوار

[kəsi əz pişbini nə binəd gəzənd] və s.

Xalq ruhundan süzülən müdriklik çeşməsi - ataların sözlərinin fars ədəbiyyatında tədqiqi tarixindən. Fars atalar sözləri və zərbi-məsəllərinin tarixilik baxımdan daha çox dəyər kəsb edən toplusu 1629-1630- cu illərdə Hindistanda yaşamış fars əsilli Məhəmməd Əli Həblərudi tərəfindən tərtib olunmuş “Məcmu`-əl-əmsal” antologiyasıdır. Şeyx ül-islam Məhəmməd əl-Xatunun xahişi ilə bu yola qədəm qoyan Həblərudi 5 il sonra “Came` ət-təmsil” adlı ikinci toplunu tərtib edir. Hər iki topluda 2000-dən çox atalar sözləri, zərbi-məsəllər, ideomatik ifadə, qanadlı sözlər sistemləşdirilməmiş, qruplaşdırılmamış formada verilmişdir. Tanınmış tədqiqatçı X.H.Koroğlu “Fars atalar

sözü və zərbi-məsəllər”[10] əsərinin müqəddiməsində bu hikmət mənbəyinin tədqiqi tarixindən söz açarkən fars və farsdilli ədəbiyyatda atalar sözlərinin toplu halında ilk nəşrlərindən birinin XVI əsrə aid "Şahed-e sadiq" adlı antologiya olduğunu vurğulayır, əsərin özünü əldə edə bilməməsini təəssüflə qeyd edir. 1824-cü ildə Kəlküttədə Asiya cəmiyyətinin üzvləri ingilis alimləri Tomas Robek və doktor Qunterin çap etdirdiyi "Hind və fars dillərində atalar sözləri və zərbi-məsəllər toplusu"nda (müəlliflər tərəfindən adı çəkilən yeganə fars mənbəyi) bu antologiyadan geniş istifadə etdiklərini bildirir. X.H.Koroğlunun fikirlərinə əsasən oxucuda "Şahed-e sadeq"ın antologiyasının məhz atalar sözlərindən ibarət toplu olması qənaəti formalaşır, halbuki bu əsər "Mirzə Məhəmməd Minayi Sadiq Azadani İsfəhani (1598-1642) tərəfindən tərtib olunmuş ictimai ensiklopediyadır." [bax: mənbə - 10.] 1635-ci ildə müəllif tərəfindən şah Şüca Bahadura təqdim edilən əsər 5 fəsil, 1 xülasə və ümumilikdə 542 başlıqdan ibarət, tarixi hadisələr, coğrafi adların mənşəyi, etnoqrafik faktlar, ədəbi terminlər və s. ən müxtəlif məzmunlu məlumatların yer aldığı, yalnız III fəslin "در علم امثال" sərlovhəli 80-ci paragrafında sərhəd qoyulmadan ideomaların, frazioloji ifadələrin, aforizmlərin də yer aldığı atalar sözləri və zərbi-məsəllər toplanmışdır. Təəssüflər olsun ki, orta əsrlərin mənbə və məxəzlərinin mənbəyi sayılan bu əsər bu günədək tam şəkildə çap olunmamışdır.

Atalar sözlərinin tədqiqi, toplanılması sahəsində yeni mərhələ elin söz boxçasındakı ifadələrin, frazeoloji birləşmələrin məna və məzmun özəlliklərinin, xalq deyimlərinin mənşəyinin öyrənilməsi baxımından İranşünaslıqda əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bu sahədə məşhur İran alimi Əli Əkbər Dehxodanın "مجموعت الامثال" "Məcmuət ul-əmsal" (Atalar sözlərinin toplusu) vaxtaşırı olaraq "شفاق سرخ" Şəfəq-e sorx" (Qızıl şəfəq) jurnalında çap edilmişdir. Sonralar Dehxodanın ərəb, çin, hind mənbələrindən istifadə edərək əlli minə yaxın atalar sözü, zərbi-məsəl, aforizm və ayrı-ayrı şeir parçalarının da toplandığı, 1931-ci ildə ərsəyə gətirdiyi dörd cildlik "Əmsal o hekəm" (Atalar sözləri və aforizmlər) [4] adlı kitabı, Seyyid Məhəmməd Cəmalzadənin 1963-cü ildə nəşr etdirdiyi "فرهنگ لغات عمیانه" "Fərhang-e loğat-e amiyane" (Xalq danışığı istilahları lüğəti) [3] kimi tədqiqat əsərləri fars filologiyasının uğurları sırasındadır. Bu əsərlərin hər ikisində tək-cə obrazlı təfəkkürün aforizm şəklində ifadəsi olan atalar sözləri, zərbi-məsəllər deyil, ümumiyyətlə, fars fraziologiyasının bütün zəngin xəzinəsi toplanmışdır. Hər iki araşdırma faktiki materialların zənginliyi baxımından da diqqəti cəlb edir. Lakin burada toplanan atalar sözləri və zərbi-məsəllərin dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq baxımından lazımı şəkildə araşdırılması təəssüf doğurur [8,191].

Tədqiqatçı alim Böyük Məhəbbinin 1970-ci ildə Təbrizdə çap etdirdiyi "İngilis, fars və türk atalar sözləri" [2] lüğətinin müqəddiməsində atalar sözlərinin ehtiva etdiyi dərin fəlsəfi mənaya işarə edərək yazdığı:

- [Yek dastan əst dər yek comle] – *Bir cümlə daxilində verilmiş bir dastandır;*

- [Yek tarix əst, dər yek kəlam] - *Bir sözlə ifadə olunmuş tarixdir*
- [Yek sərqozəşt əst dər yek bəyan]- *Bir ifadə ilə verilmiş bir hadisədir;*
- [Yek eşare əst, dər yek ləhze]- *Bir anda bəyan edilən bir sirr, bir rəmzdir.*
- [Yek təcərbə-ye təlx o şirin əst, dər yek `omr] – *Bir ömür boyu insanın başına gələn acılı- şirinli bir təcrübə, bir xatirədir* [2, 5].

Necə də gözəl, yerində verilmiş izah və şərhlərdir. Doğrudan da atalar sözləri və hikmətli ifadələr “bir cümlə daxilində vermiş bir dastandır.” Bu dastan bəzən bir xalqa mənsub olur, sonralar başqa xalqların da dilinə yol tapır və orada məskunlaşır. Eynən Nizami əsərlərindəki hikmətli ifadələr, zərbülməsəllər, atalar sözləri kimi.

O əsərlərini fars dilində yazsa da bəzən fars oxucusuna onun yazdıqları incəliklər anlaşılmaz və çətin anamlı gəlir. “Nizami hazırda elmə məlum olan əsərlərini -“Divan” “Xəmsə”sini farsca yazıb. Şairin farsçası nə qədər rəvan, kamil olsa da, hər halda məşhur İran alimi Səid Nəfisinin müşahidə etdiyi kimi, bu farsca bir farsın, tutalım Firdövsinin farsçası deyil” [5, 10]. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün Bamdadi Bəhruzun yazdıqlarını sizinlə bölüşək: [Nezami və şo`ara-ye mo`aser-e u - şo`ara-ye səpk-e Azərbaycani ya Arani – əz ədəbiyyat-e `ame besyar mo`təasser şodeənd və dər cay- ca-ye asar-e anan əmsal-o hekmətha-ye mərdom `ami və rustayi be şeql-e besyar honərməndanei be kar gerefte şodeənd və hənuz bə`d əz gozər-e qərnha, an əmsal həmçenan dər zəban-e emruzun-e Azərbaycan zende və rayec əst və qozəşt-e zəman hiç ebhami bər anha vared nəsxte əst] [1, 5].

Tərc.: Nizami və onun müasirləri Azərbaycan və Aran üslubu nümayəndələri folklor və şifahi xalq ədəbiyyatından çox bəhrələnməmiş, adi xalq danışığını, ifadə və deyimlərini əsərlərində böyük məharət və bacarıqla işlətməmişdir. Əsrlər keçməsinə baxmayaraq, hələ də o ifadələr, deyimlər bu gün də azərbaycanlılar arasında canlı dil nümunəsi kimi işlədilir, keçən əsrlər, illər onlara heç bir təsir göstərə bilməmişdir.

Müəllif belə bir doğru fikri müdafiə edir ki, bu cəhət ən çox Nizaminin bir türk oğlu türk olmasından irəli gəlir. Biz də burada müəlliflə tamamilə həmfikir olduğumuzu bildirib, deyirik ki, həqiqətən də Nizami bir türk dili daşıyıcısı olmaqla bir çox hallarda tərkibləri, idiomatik ifadələri, atalar sözlərini əsərlərində tərcümə edərək, nəzmə çəkmişdir.

Daha sonra müəllif sözünə davam edərək deyir:

[bəra-ye fəhmiden-e mə`ni və qoftar o əş`ar-e şo`ara-ye Azərbaycan – Nezami niz – bayəd ba zəban-e torki və zərayef-e an aşena bud və yeki əz dəlayel-e piçide budən və ebham-e şe`r-e Nezami in əst ke xanəndeqan-e qeyr-e tork zəban be zərayef-e zəbani-ye Nezami aşena nistənd] [1, 5].

Tərc.: Azərbaycan şairləri və Nizami əsərlərini öxuyub, lazımi şəkildə başa düşmək üçün Azərbaycan (türk) dilinin incəliklərini bilmək lazımdır və Nizami əsərlərindəki bəzi ifadə və tərkiblərin türk olmayan oxucuya qarışıq və anlaşılmaz gəlməsinin əsas səbəbi isə dediyimiz kimi onun əsərlərindəki həmin

incə, zərif mənalar bilməmələridir.

Nizami əsərlərində işlətdiyi atalar sözlərini, hikmətli ifadələri, idiomatik birləşmələri, təbirləri xalqın deyimlərindən alır, daha sonra onu bədii şəklə salaraq, oxucularına təqdim edir. Azərbaycan dilində işlənən “ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır” atalar sözü Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə aşağıdakı kimi səslənir:

دشمن دانا که غم جان بود، بهتر از آن دوست که نادان بود. (مخزن الاسرار)

[doşmən-e dana ke qəm-e can bovəd, behtər əz an dust ke nadan bovəd.]

/Canın, ruhun dərdi olan ağıllı düşmən, nadan, səfeh dostdan daha yaxşıdır./

N.Gəncəvinin əsərlərinin müəllifindən anlaşılır ki, o heç vaxt həyatda passiv müşahidəçi olmamışdır. Öz vətəni, vətəndaşını, xalqını həmişə səmimi qəlbdən sevmiş, ən kiçik imkanda belə ona köməyini əsirgəməmişdir. Öz ölməz əsərlərində şah, sultan, vəzir, əyan və xanların xalqa qarşı etdikləri zülmü, haqsızlığı pisləyərək, nə olursa olsun haqqın, ədalətin qələbəsini tərənnüm etmiş və buna inanmış və başqalarını da inandırmağa çalışmış, onları ədalətli olmağa səsləmiş, xalqın xeyrinə çalışmalarını, iş görmələrini onlara məsləhət görmüşdür:

مملکت از عدل شود پایدار کار تو از عدل تو گیرد قرار (مخزن اتاسرار)

[məmləkət əz `ədl şövəd paydar, kar-e to əz `ədl-e to girəd qərar.]

/Ölkə ədalətlə möhkəmlənər, sənin işin, ədalətinlə qərarlaşar, paydar olar./

Böyük şair şahlara, soltanlara işlə məşğul olmağı, hiylə ilə, boş sözlər danışmaqla xalqı aldatmamağı məsləhət görür:

عذر میاور نه حیل خواسته اند، این سخن است، از تو عمل خواسته اند. (مخزن الاسرار)

[`əzr məyavər, nə həyələ xasteənd, in soxən əst, əz to `əməl xasteənd].

/Üzr gətirmə, hiylə lazım deyil, səndən iş istəyirlər, boş sözlər istəmərlər./

O tacdarlara nəsihət verməkdən, onları düzgün yola çəkməkdən heç vaxt çəkinmir, bütün əsərlərində, yaradıcılığında bu mövzu qırmızı xətt kimi keçərək, həmişə dahi şairi düşündürür. “Sirlər xəzinəsi”ndə “Sultan Səncər və qarı” hekayəsində qoca qarının dili ilə Səncərin bütün mənfiliklərini, şahlığa layiq olmadığını deyir. Ona nəsihət verərək, deyir ki, sən bu dünyanı, ölkəni qurmağa, yaratmağa gəlmisən, zülm etməyə, ədalətsizlik toxumu səpməyə gəlməmişən. Ədalətli ol, ədalətli olsan sən bu günün də, sabahın da xoş, işıqlı olar:

عدل تو قندیل شب افروز توست، مونس فردای تو امروز توست. (مخزن الاسرار)

[`ədl-e toqəndil-əşəbəfruz-e tost, munes-e fərda-ye to emruz-e tost.]

/Sənin ədalətin, gecəni işıqlandıran çırağındır, sən bu gününün, sabahının dostu və həmdəmidir./

Başqa bir beytində, yenə də “Sirlər xəzinəsi”ndə Ənuşirəvan şahla vəzirinin mükəlliməsi zamanı iki bayquşun söhbəti səhnəsində quşlar cehizdən danışarkən, bir bayquş o birinə deyir: nə qədər ki, bu şah taxtıdadır, mən sənə on minlərlə belə xarabalar verərəm.”

تا ملک این است در این روزگار زین ده ویران دهمت ده هزار (مخزن الاسرار)

[ta mələk inəst dərin ruzgar, zin deh-e vıran dəhəmət səd hezar.]

Nə qədər ki, bu şah hakimiyyətdədir, sənə on min belə xaraba kənd verərəm./

Dünya, onun vəfasızlığı, faniliyi; malgir, acgöz olmağın faydasızlığı; o dünyanı, indidən fikirləşmək, axirət dünyasına azuqə yığmaq, yəni yaşadığın dünyada bacardığın qədər insanlara kömək, yardım etmək kimi məsələlər Nizamini yaradıcılığı boyu düşündürmüşdür. O şahbeytlərində belə hikmətli, ifadələri, xalq deyimlərini sevə-sevə işlətməmiş, hər misrası xalqın dilində qanadlı sözlərə çevrilmişdir.

- dünya və onun faniliyi:

ملک سليمان مطلب کان کجاست، ماک همان است سليمان کجاست؟ (مخزن الاسرار)

[molk-e soleyman mətələb, kan kocast, molk həman əst soleyman kocast?]

/Süleyman mülkünün harada olduğunu axtarma, mülk həmin mülkdür, Süleyman haradadır?/

- ona görə dünya qurdlanmış meyvədir:

کیست فلک پیر شده بیوه چيست جهان درد زده میوه . (مخزن الاسرار)

[kist fələk ? Pir şode bivei, Çist cəhan? Dərd zəde mivei.]

/Çərx-i-fələk kimdir? - Qoca, dul qadın. Dünya nədir?- Qurdlanmış meyvə./

- insanları düzgün yola çəkmək üçün, onları uyarlıyır, ayıltmağa çalışır:

زامدن مرگ شماری بکن میرسدت دست حصاری بکن. (مخزن الاسرار)

[zamədən mərg şomari bekon, mirəsədet dəsthəsari bekon.]

/Ölümün gəlməsindən çəkin, o haqda düşün, əli sənə çatacaq, özünü o gün üçün hazırla./

Nizami Gəncəvinin əsərlərində təbliğ etdiyi, xalqa tövsiyə etdiyi, sevə-sevə aşıladığı başqa bir ideya isə zəhmətsevərlik, həvəslə işləmək, ailəsini öz halal alın təri ilə dolandırmaqdır. Ona görə öz əməyi ilə yaşayan insan azaddır, heç kəsdən asılı deyil, başı ucadır. “Onunçun öyrətdim ki, əlimi bir sənətə, bir gün sənə əl açıb, düşməyim xəcalətə”- deyən böyük sənətkar istər gənc, istər qoca olsun, hər bir insanın işləməklə, zəhmət çəkməklə baş ucalığına çatmasını təbliğ edir.

بر دل و دست همه خاری بزن، تن مزن و دست به کاری بزن. (مخزن الاسرار)

[dər del o dəst, həme xari bezən, tən məzən o dəst be kari bezən.]

/Candan, ürəkdən özünü oda - közə vur, can bəsləmə, həvəslə işə giriş, iş gör./

Əsərlərindən aşkar görünür ki, onun etik, estetik qəhrəmanı əməklə, zəhmətlə bağlı insandır. Ona görə bəşər övladı dünyaya, qurmağa, yaratmağa gəlmişdir. Vaxtını boş keçirməyə, əylənməyə gəlməmişdir. Bədii dildə bu fikirləri aşağıdakı kimi ifadə edir:

ما ز پی رنج پدید آمدیم، نز جهت گفت و شنید آمدیم . (مخزن الاسرار)

[ma se pey-e rənc pədid amədim, nəz cəhət-e qoft o şenid amədim]. /Biz diinyaya

zəhmət çəkmək üçün gəlmişik, boş-boş danışib, vaxt keçirməyə gəlməmişik./

Yəni həyat bizə boş yerə vaxt keçirmək, onu əyləncələrə sərf etmək üçün verilməmişdir. Həyatın mənası işləmək, yaratmaq, zəhmət çəkmək, adını bu həyatda əməyinlə əbədiləşdirmək deməkdir. Allah zəhmət çəkənin ruzini əskik etməz. Nizami də insanlara öz zəhməti ilə yaşamağı, öz ayaqları üstündə

durmağı məsləhət görür:

ره نتوان رفت به پای کسان پای ترا درد سری میرسان، (مخزن الاسرار)

[rəh nətəvan rəft be pa-ye kəsan, pa-ye to-ra dərdələri mirəsan.]

/Sən öz ayaqlarını işləməyə məcbur et, başqasının ayağı ilə yol gedə bilməzsən./

Azərbaycan və İran xalqlarının şifahi ədəbiyyat nümunələrini, atalar sözlərini, aforizmləri araşdırdıqda, hər ikisində həm şifahi, həm klassik, həm də Nizami Gəncəvi əsərlərində təbliğ edilən əsas ideya budur ki, zəhmətlə, alın təri ilə qazanılan hər bir şey uzun ömürlü olur. Dəmirin özü belə işlənməyəndə paslanır. “İş insanın cövhəridir”, “İşləməyən dişləməz”, “İşlə, dişlə”, “İşləyən dəmir pas atmaz” və yüzlərlə bu kimi atalar sözləri Nizami Gəncəvinin əsərlərində özünə görkəmli yer almış, əməksevərlik bir tərbiyə üsulu kimi verilmiş, bunların əksi olan tənbellik isə tənqid edilmişdir. Böyük şairə görə tənbellik adamı ac, xəstə, bədbəxt və dilənçi kökünə salar. “Tənbellik bədbəxtliyin açarıdır”, “Tənbellik azar gətirər”, “Yayda yatan qışda çörək tapmaz” kimi atalar sözləri də Nizami beytləri içərisində özünə yer tutmuş, xalqın övladlarının tərbiyəsində misilsiz rol oynamış və oynayır. Didaktik filosof, misilsiz, müdrik məsləhətçi, hökmdardan, zahiddən, gəncdən, qocadan tutmuş hər kəsə sonsuz faydalı məsləhətlər verən Nizamini hər kəs oxuyarsa, həyat dərsi alar. Onun yazmadığı, toxunmadığı bir sahə yoxdur. Yazdıqlarının da hamısı əxlaq və ədəb çərçivəsindədir (Bunu Nizami tədqiqatçılarının hamısı bir nəfər kimi təsdiq edir).

- dostun sirrini qorumağın vacibliyi, dost seçməyin çətinliyindən bəhs edərək, gənclərə məsləhət verir:

دوست کدام آنکه بود پرده دار؟ پرده درند این همه چون روزگار. (مخزن الاسرار)

[dust kodam anke bovəd pərdedar? pərdedərənd in həme çon ruzgar.]

/Sirri saxlaya bilən dost hansıdır? Bunların hamısı rüzgar (dövrən) kimi pərdə yurtan, sirr dağıdandırlar./

Ərəb atalar sözlərində bu ifadə gözəl səslənir:

سرك اسيرك باذا تكلمت به صرت اسيره.

[Sırrukə, `əsi:rukə, fə`izə: təkəlləmtə bihi, sırtə `əsi:rahu.]-

/Sirrin sənin əsirindir, onu başqasına desən, sən onun əsiri olacaqsan/ [7, 97].

Nəticə. Cild-cild kitablar dolusu məna və hikməti özünə sığdıran bu el yaradıcılığı nümunələri hər bir xalqın milli təfəkküründə cilalanmış tarixi təcürübənin, dərin həyat həqiqətlərinin bədi idrak və təxəyyül süzgəcindən süzülən müdriklik çeşməsidir. Bütün bunları dahi Nizami sevə-sevə öz “Xəmsə” si və “Divan”ında o qədər gözəl və rəngarəng nəzmə çəkmiş, incilər kimi, ipə -sapa düzmüşdür ki, onları dəfələrlə mütaliə etməkdən insan doymur.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəhrüz Bamdadi, Nəqş-e folklor-e ədəbiyyat-e şefahi-ye Azərbaycan dər asar-e Nezani Gəncəvi; məcmue`-ye məqalat-e əvvələn neşest. Təbriz, 1382 (2004), s. 2-15
2. Böyük Mohebbi, Əmsal o hekəm, Engelısı - farsı - torki, Tərcome və tə`lif: Böyük Mohebbi, Təbriz, 1368(1990), 162 s.

3. Cəmalzadə Seyyid Məhəmməd, Fərhang-e loğat-e amiyane. Tehran, 1341 (1963), 460 s.
4. Dehxoda Əli Əkbər, Əmsal o hekəm, 1, 2, 3,4 cildlər. Tehran, 1310-15 (1931-36)
5. Hüseyinov R. Nizaminin dünyası, dünyanın Nizamisi, Nizami Gəncəvinin 875 illiyinə həsr olunmuş Nizami və dünya mədəniyyəti mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, s.5-22; 24 noyabr. Bakı, 2016
6. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Toplayıb yazıya alanı və tərtib edəni: Həkimov M.İ. Bakı: Maarif, 1988, 379 s.
7. Məmmədli A. Ərəbcə - Azərbaycanca qarşılıqlı atalar sözləri və zərbi-məsəllər. Bakı: Maarif, 1978, 205 s.
8. Nəsirova F. Fars atalar sözləri və zərbi-məsəlləində ritm yaradan elementlər, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq Elmi-Nəzəri jurnal. 5(65). Bakı, 2008, s.42-45
9. Nezami Gəncəvi, Məxzənol-əsrar, mətn-e elmi-yo enteqadi be sə'yo ehtemam-e Əbdolkərim Əlizadə, nəşriyyat-e fərhangestan-e olum-e cəmhuri-ye şourəvi-ye sosialisti-ye Azərbaycan. Bakı, 1960, 252 s.
10. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова. (Составление, перевод, введение и комментарии Х. Короглы. М.: Наука, 1973, 615 с.
11. Səid Nəfisi. Divan-e qəsayed o qəzəliyyat-e Nezami Gəncəvi, enteqarat-e foruği. Tehran: 1362 (1984), 394 s.

ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В ТРУДАХ НИЗАМИ (В ПОЕМЕ «СОКРОВИЩНИЦА ТАЙН»)

А.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь идет о творческие деятельности Низами и пословиц и поговорок созданной ими в поэме «Сокровищница тайн». Великий Азербайджанский поэт Низами Гянджеви (1141-1209) был всесторонне образованным человеком. Низами посвятил всю свою жизнь упорному творческому труду. Получив всемирную известность как автор «Хамсе» (Пятерицы), в которой были объединены созданные им пять поэм, Низами начал свою творческую деятельность лирическими стихами, которые писал на протяжении всей своей жизни. В своих гениальных произведениях он выразил чаяния народа, сурова осудил социальную несправедливость. Предложения, фразы ученые, писателей, поэтов и мудрецов теперь переводятся на пословицы и произносятся людьми. Слова и высказывания предков, как всегда, служат истине, правде, красоте, человечности, благородству, добрым идеям, руководству всех. Бессмертные произведения Низами повлияли не только на азербайджанскую, но и мировую литературы.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, Низами, Азербайджанский язык, персидский язык

THE PROVERBS AND SAYINGS ON THE NIZAMI'S POEM "TREASURE OF SECRETS"

A.MAMMADOVA

SUMMARY

In this article, we research the proverbs and sayings of Nizami's poem "Treasure of secrets". The great Azerbaijan poet Nizami Ganjavi (1141 - 1209) was one of the most educated men of his time. Nizami became famous for his five poems (Pentalogue) this poems displayed not only Nizami's high mastery of poetry. But also his philosophic, aesthetic and ethic views. The creation, distribution and processing of proverbs and sayings continues today. The sentences, phrases of scholars, writers and sages are now translate into proverbs and pronounced by people. Words and statements of ancestors? As always? Serve the truth, truth, beauty, humanity, nobility, good ideas, and the leadership of all. Immortal works of Nizami Ganjavi have exerted a profound influence not only in Azerbaijan literature, however, the world literature as well.

Keywords: proverbs, sayings, Nizami, Azerbaijan language, Persian language